

Literair Paspoort (November 1979)

Diny Schouten

Het Schot: een leerboek voor jongenspsychologie

Toen Theo Thijssen in 1908 wat fragmenten uit *Kees de Jongen* plaatste in het radicale pedagogische tijdschrift waarvan hij de redacteur was, zette hij er een voetnoot bij: 'Uit een leerboek voor jongens-psychologie'. Het pedagogisch etiket verhinderde misschien dat de uitgave als boek in 1925 op het literaire plankje werd gezet. De indelingsfout werd pas hersteld in 1961, toen Kees Bakels opdook in Camperts *Het leven is vurrukkulluk*, en Thijssen daarmee alsnog de chique status van a writers' writer verwierf. Etiketteren gebeurt nog niet altijd even zorgvuldig. In 1976, toen bij Meulenhoff van Hilbert Kuik *Het schot* verscheen, zijn eerste roman, werd het door critici snel afgehandeld als een pretentieloos, 'leuk' boek. Het verdween vervolgens onder de stapel van de al even voortvarend van plakkertjes voorziene romandebuten van dat jaar. In 1978 werd *Het schot* gelukkig weer uit die stapel gevist: van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde ontving Hilbert Kuik toen de Lucy B. en C. W. van der Hoogtprijs, een 'aanmoedigingsprijs' voor literair werk dat ten onrechte in de vergetelheid is geraakt.

Het schot alleen maar amusant? Zowel het juryrapport als de schrijver zelf zetten bij die gelegenheid een misverstand recht. De critici hebben niet begrepen dat het juist géén amusant boek is, zei Kuik in een interview en in zijn dankwoord. 'Het is strijd op leven en dood. Stikken in het kleinburgerlijk milieu van je ouders of vechten voor een eigen bestaan. In wezen is het een keihard boek over wraak, angst en onmacht.' Toch is *Het schot* wel degelijk 'leuk', maar dan leuk in de zin dat humor altijd uit tranen is geperst. Amusant zijn vooral de gedroomde heldendaden waarmee de dertienjarige Hans Verweg zijn toekomstangsten poogt te bezweren.

'Tous les enfants ont des imaginations heroïques: ils se voient accomplissant des actions d'éclat qui leur valent la reconnaissance et l'admiration publiques.' Theo Thijssen gebruikte dat citaat van een zekere Léon Frapié als motto voor zijn *Kees*. Heroïsche fantasie is het happen naar adem vooral van kinderen die leven in de verstikkende achterkamers van het, om welke reden dan ook benepen, milieu dat ze daarin opsluit. De hemelbestormingen van kleine jongetjes als Kees Bakels en Hans Verweg zijn altijd vertederend, en het is moeilijk om bij hun angstig en onhandig struikelen op de weg naar de Verschrikkingen van de Volwassenheid niet in de lach te schieten. Ook Woutertje Pieterse viel nogal eens op zijn bek, maar dat maakt dat boek, en al die andere boeken die over zijn leeftijdgenootjes in vergelijkbare bedompte omgevingen geschreven zijn nog niet 'leuk': de tragiek komt harder aan. Van Wouter Pieterse werd verlangd dat hij een nuttig lid in de Maatschappij (zo noemt men zulks, zei Stoffel) zou worden, en Kees zag de noodzaak daartoe 'vanzelf' al in. Voor Hans Verweg, wiens heldenhistorie in *Het schot* wordt verhaald, is het probleem van het te verwerven plaatsje in de wereld nog niet acuut. Zijn 'leerjaren' vallen na de invoering van de puberteit en de verlenging van de leerplicht. Voor Hans is het zaak om niet te blijven zitten op het gym, maar de moeite die hij heeft om de geëiste gehoorzaamheid en dankbaarheid op te brengen is niet kleiner dan die van Multatuli's heldje.

De studies van kinderzielen die door Multatuli en Thijssen zijn gegeven, zijn misschien naar veranderde tijdsomstandigheden wat verouderd; je zou kunnen zeggen dat Hilbert Kuik een case-history geeft die in een modern pedagogiehandboek past. Een typisch geval van pre-puberteit overigens:

met de komst van de zaadcellen en de baard komen de puistjes en de identiteitsproblemen. Wie ben ik? Wie wil ik zijn? 'Een heel erg erg iemand,' vindt Hans Verweg, maar al onder het uitspreken van die gedachte schrikt hij terug voor de mogelijke ontoereikendheid van zijn talenten. De pre-puber raakt in een psychisch isolement, zou het leerboek over zulke gevallen zeggen. De eerste twee alinea's van *Het schot* vatten de problematiek al samen:

Mijn talen waren zwak en ik onaneerde tegen beter weten in. Toch lieten ze mij overgaan naar de derde klas. Dertien jaar was ik en ik liep rond met de zekerheid dat er weinig in dit leven voor mij was weggelegd. Het buskruit bijvoorbeeld zou ik niet uitvinden. Arthur Zeldenrust zou dat doen. Of misschien Karel Broekpand. De proef vertalingen die mij de komende jaren gingen testen zouden mijn totale ongeschiktheid voor het Middelbaar Onderwijs haarscherp blootleggen. Roemloos zou ik worden afgevoerd naar het kantoor van een nog nader door mijn vader aan te wijzen grote bank- of overheidsinstelling. Tweeënvijftig jaar trouwe dienst en bij het afscheid zou ik verzwijgen dat ik dit leven nooit gewild had. Dat er afgezien van mijn moeder geen vrouwelijk wezen bestond die het zou kunnen opbrengen van mij te houden stond als een paal boven water. Ik wist uiteraard dat alles anders zou worden als ik er in zou slagen mijn opstandig vlees met rust te laten. Soms lukte dat en dan fantaseerde ik 's avonds in bed met mijn handen onder mijn hoofd hoe ik tieners zou halen voor mijn vertalingen en hoe de meisjes zouden blozen tot achter hun oren als ik naar ze keek. Maar meestal was het zo dat ik in bed niet mijn hoofd maar mijn lid omklemde en mij inleefde in de rol van desperado, legionair in de Sahara, van een ook door wilden verguisd kluizenaar in een donker oerwoud in het stroomgebied van de rivier de Amazone.

Nee, op mijzelf hoefde ik in de strijd om een hoger bestaan niet te rekenen. Mijn plaats was bepaald, mijn rol geschreven, de weg naar mijn graf uitgebreid in kaart gebracht. Ik wilde dat het leven uitbundig zou zijn, wild, woest, goddeloos en gevaarlijk, maar daarover zou ik slechts dromen en lezen. Als zoon van een politieambtenaar, vanaf mijn vijfde jaar wonend boven een politiebureau in het rijke deel van Amsterdam-Zuid, onderwezen op een particuliere rijkeluis School met de Bijbel, was ik mij er reeds vroeg van bewust dat mijn ouders macht noch geld bezaten, noch enige andere erfelijke troef die er op wees dat ik dit onherroepelijk noodlot ooit zou kunnen ontlopen.

Kuiks 'leerboek voor jongens-psychologie' begint als een spannend jongensboek. Per traditie worden daarin avonturen in de vakanties beleefd. Ook Hans Verweg krijgt zijn kans om aan het noodlot te ontsnappen als hij, begin jaren vijftig, met zijn ouders en zusje, de vakantie doorbrengt bij de Oostenrijkse familie van zijn moeder. In zijn grootvader hoort hij het lichtend voorbeeld te vinden, iemand die zijn eigen bijzonderheid zal herkennen en bevestigen. Trotseerde zijn grootvader immers niet alle benauwde geboden van God, vaderland en huisgezin? Niet afgeschrikt door de verhalen van zijn moeder, die haar vader een zuiplap, een ellendeling en een verbrasser noemt, stelt hij zich zijn grootvader voor als een heldhaftige anti-nazi, die alle reden had om zijn zoons te mishandelen, omdat ze als SS-er dienst namen. Geld over de balk smijten? Deden mijn ouders dat maar 's, dagdroomt Hans, en zijn zusje maakt hij fluisterend deelgenoot van zijn bewondering: een Individu-um, want dat stond onder het plaatje in zijn mythologieboek, bij de geketende Prometheus, de Prometheus die het in zijn eentje tegen God dorst opnemen. De grootvader blijkt inderdaad de tierende, kwabbige huistiran te zijn die zijn moeder hem geschetst had, maar het kost Hans een stuk of wat verbrijzelde fantasieën om daar achter te kunnen komen.

Evenzo vallen zijn geplande wraakacties tegen 'de Generaal' in scherven, de Oostenrijkse officier die hem in 1944, als zesjarig jongetje in de Nicolaas Maesstraat in Amsterdam aftuigde wegens het gooien van een stoffen bal naar een Duitse auto. Hans realiseert zich pas dat hij die 'Generaal' nooit zal kunnen vinden, als een van zijn gewezen nazi-ooms zich laat ontvallen dat er niet één, maar hele bataljons Oostenrijkers in Nederland zijn geweest. Door gebrek aan wapenfeiten mist Hans zo ook nog de kans dat zijn vader hem op de hoogte stelt van diens heldendaden in de oorlog, want - o grenzeloos geluk! - Hans verneemt dat zijn vader daadwerkelijk deelnam aan Het Verzet. Alweer tranen die met verdubbelde kracht moeten worden weggeslikt.

Hans' groeiproces wordt gelukkig niet alleen door teleurstellingen bepaald, er vindt ook wel loutering plaats in het drama van zijn ontwikkelingsgang. In het begin, voordat de familie Verweg afreist naar Oostenrijk, laat Hans per ongeluk het pistool van zijn vader afgaan. De explosie die daarop volgt weet hij handig toe te schrijven aan thunder-jets die de geluidsbarrière doorbreken. Op de laatste bladzijde richt Hans het jachtgeweer van zijn oom op de nu gehate grootvader. Het ding gaat af. In de trein terug naar huis voelt Hans zich tevreden verzekerd van de vervulling van zijn jongensdroom: 'een heel erg lemand' te zijn, terwijl zijn ouders zich verbazen over de bewuste doelgerichtheid van Gods hand, die een schot hagel uit een omvallend geweer terecht liet komen op een plaats waar het volkomen verdiend was: het achterwerk van grootvader. De knallen van de twee explosies scheppen even ademruimte voor Hans, en Het schot heeft daarmee een optimistischer einde dan Kuik in zijn dankwoord suggereerde. Toch is Het schot (waarin, als in het verhaal van Poesjkin dat dezelfde titel draagt, wraak de uiting is van onmacht) echt wel in wezen 'keihard'. Hans staat alleen, zonder bondgenoten, beroofd van illusies. Zijn neefje Wolfgang, in wie hij een zielsverwant meende te herkennen, noemt hem een 'Fanatiker', Hans daarmee overlatend aan twijfel aan zichzelf: Wat was ik zelf eigenlijk? Een intens slechte vuilak die zijn handen niet boven de gordel kon houden? Een smerige sadist vol wraakzuchtige moordfantasieën over een zielige gek die hem vroeger eens afgeranseld had? [...] Een gemene stiekemer die zijn moeder beloog en bedroog wanneer het maar kon en zijn ouders nooit enig eerlijk antwoord gaf als ze wilden weten wat er in hem omging?

De gruwelijkste episode uit het verhaal is die waarin Hans' ouders op het moment dat hij zwijgend om vertrouwen schreeuwt, hem laten onderzoeken op beschuldiging van geslachtsziekte. Hun volstrekt gemis aan inlevingsvermogen is schrijnend, ze zijn te verblind door hun wantrouwen om te kunnen geloven waar hij naar eigen zeggen werkelijk geweest is. Hans Verweg was alleen maar op zoek naar de sleutel van het bestaan, in zijn speurtocht gehinderd door ouders en een God die hem het vragen stellen verbieden. Kuik maskeert de ernst van een drieweekse queeste naar de zin van het leven door uitsluitend de donquichotterie ervan te beschrijven - maakt het eigenlijk verschil, of je zijn boek komisch of tragisch noemt?